

להקמת 'מכון שלמה אומן'*

החובה ללמוד ולעסוק בתורה, שהיא היסוד לקיומה של תורה בישראל, ושעליה מסרו את נפשם גדולי וטובי העם בכל מקום ובכל זמן, היא שהולידה את היצירה התורתית המפוארת, זו היצירה אשר אין דומה לה בשדה היצירה הרוחנית של האנושות כולה – אין דומה לה ברמתה האיכותית, אין דומה לה בזוּך רוחניותה, ואין דומה לה בהוד נצחיותה. אחת ויחידה היא היצירה התורתית. אולם היצירה התורתית אינה רק תוצאה של הלימוד והעסק בתורה – היצירה התורתית היא גם גורם ללימוד, היא גם סיבה לעסק בתורה. ההיסטוריה הרוחנית של קיבוצי ישראל לפזורים ולדורותיהם מוכיחה בצורה חד-משמעית את הקשר האורגני בין היצירה התורתית ובין הלימוד והעסק בתורה – במקומות ובזמנים בהם פסקה היצירה התורתית הלך ונחלש גם לימוד התורה עד כי נעלם לגמרי, וע"י כך הגיעו תוך זמן קצר באותם מקומות לידי שכחת התורה, וממנה לעזיבתה. לכן עמלו וטרחו גדולי ישראל בכל האמצעים ובכל הדרכים שעמדו לרשותם להגברת היצירה התורתית ולעידודה, בהתאם לתנאי המקום ובהתאם לתנאי הזמן.

חובה כפולה ומכופלת מוטלת על דורנו בשטח זה, שכן בדורנו גברו עד מאוד השאיפות והמגמות האנטי-תורניות, ומאידך בנוסף לכך גברה מאוד הפעלתנות והיצירה והעשייה בשטחים החומריים והחילוניים, בשטחי המדע והטכנולוגיה, בתחומי הספרות הרעיונית והרגשית ועוד. נחיתותה של היצירה התורתית ושל הפעלתנות בה פוגעת קשות בראש ובראשונה בכבוד התורה ובמעמדה בקרב שכבות רבות של העם, ולצערנו אף מדלילה את זרם הנוהרים לאוהלי תורה, ואולי אף מחלישה את כוחם של המסתופפים בהם. הגברת היצירה התורתית היא כורח חיוני ודחוף. 'מכון ירושלים', שנוסד לפני

* דברים שבעל-פה שנאמרו בבית המדרש של ישיבת שעלבים ביום הזיכרון הראשון של שלמה אומן הי"ד, י"ט בסיון תשמ"ג, חודשים אחדים אחרי הקמת 'מכון שלמה אומן' ע"י ישיבת שעלבים ו'מכון ירושלים'. הדברים מובאים בגיליון זה של 'המעין' לכבוד סיום השיפוץ של בית 'מכון שלמה אומן' בישיבת שעלבים בימים אלו, בסיוע משרד התרבות של מדינת ישראל, משפחת אומן המורחבת ותורמים נוספים. הדברים נרשמו ע"י אחד השומעים ונדפסו בחוברת 'מספרא לסייפא', ישיבת שעלבים תשמ"ג, גיל' 11 עמ' 9-5, ומשם הם נעתקו לכאן עם תיקונים קלים ומספר הערות. הרב יוסף בוקסבוים זצ"ל (תש"ג-תשס"ז), מייסדו ומנהלו של 'מכון ירושלים', היה מגדולי המהדירים והעורכים בדורנו, עושה ומעשה, מדריכם של מאות מהדירים וחוקרים תורנים-מדעיים ששינו את פני ההדרת הספרים התורניים לדורות, והיה שכן וידיד של משפחת אומן. העורך י"ק.

כארבע עשרה שנה, מטרתו ומגמתו האחת היא לצקת תנופה רבת־כח ורבת־היקף להגברת היצירה התורתית. מטרה זו הושגה בעיקר בכך שעבודת המכון הושתתה על יסוד העבודה הקולקטיבית. יסוד זה הביאנו לשני האתגרים והיעדים העיקריים: א. כיוון תלמידי חכמים צעירים, בוגרי הישיבות, לאפיק של יצירה תורנית. ב. הוצאתם לאור של עבודות ראשונות־במעלה אשר ייחלו להם דורות, ואשר אין בכוחו של היחיד להתמודד איתן. יצירות אלו תורמות ללימוד ולעסק בתורה, ומרימות את קרנה וכבודה של התורה.

היום פועלים במסגרת 'מכון ירושלים' שישה סניפים, אשר המרכזיים שבהם הם בירושלים, תל אביב ונתניה, שלוחות במרכזי תורה ברחבי העולם בלייקווד וניו יורק, ומקומנו כאן בישיבת שעלבים. בשלוחות המכון וסניפיו יושבים למעלה ממאה תלמידי חכמים צעירים, ויגיעים בהדרגה גדולי תורה על ספריהם ויצירותיהם של גדולי הדורות, ראשונים ואחרונים. ברוך ה' שזכינו להוציא לאור עד עתה קרוב למאה ועשרים ספרים, במסגרת 'מפעל אוצר מפרשי התלמוד', המחלקה לכתבי יד, 'מכון אור המזרח', 'מפעל חכמי אשכנז', 'מפעל חכמי פולין', 'מפעל השולחן ערוך השלם', ובשלבי בנייה ויסוד נמצאים 'מפעל תורת חכמי פראג', 'מפעל הטור השלם' ו'מפעל המרדכי השלם', שבו כבר יצא לאור ספר המרדכי על מסכת ביצה.

'מכון שלמה אומן ז"ל' אשר נוסד בישיבת שעלבים פועל כבר מספר חודשים. עם כינונו סוכם בין ראשי הישיבה וראשי המכון שהעבודה תהיה חופפת במידת האפשר לנלמד ב'כולל' של הישיבה; בכולל עוסקים כרגע בשולחן ערוך אבן העזר, ולכן חברי 'מכון שלמה אומן' החלו לעסוק עתה בפיענוח ובעריכת שני ספרים חשובים על שו"ע אבן העזר. הספר הראשון הוא חיבורו של הגאון הנודע בעל 'מרכבת המשנה' רבי שלמה חלמא, ספר ששמו 'שולחן ערוך'. כתב היד של ספר זה, שלא ראה אור עד עתה, נמצא ברשותו של מורנו ורבנו הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך שליט"א. אביו הגאון רבי חיים יהודה ליב זצ"ל רכש את כתב היד בירושלים לפני למעלה משבעים שנה, ובשנת תרפ"ז הוציא על פיו את ספרו 'חכם לב', שכולו עוסק בשלושה סעיפים מכתב היד הנ"ל בהלכות קידושין. אני מקווה ובטוח שכאן לא יצא כרך שלם על כל שלושה סעיפים, ושכל הספר 'שולחן ערוך' מאת ר"ש חלמא יצא לאור בכרך אחד או שניים*.

החיבור השני הוא ספר 'ערוגת הבושם' מכתב ידו של הגאון ר' מיכאל בכרך, אב בית הדין של פראג בתקופת זוהרה של העיר** מימי רבי יהונתן אייבשיץ ועד אחר דורו של הנודע ביהודה היתה פראג עיר ואם בישראל, לב לבו של העם היהודי, ממנה יצאה ההוראה לכל תפוצות האומה. רבי מיכאל בכרך היה חבר בית דינו של הנודע ביהודה, ועליו כותב הנודע ביהודה באחת מתשובותיו: 'מימיני מיכאל'... אחרי הנודע

* הרב בוקסבוים צדק פעמיים: הספר יצא לאור בשני כרכים בשנת תשמ"ח, ופעם נוספת בתשס"ד בכרך אחד.

** כרך ראשון יצא לאור בתשמ"ה, וכרך שני בתשמ"ט. וראה להלן.

ביהודה שימש רבי מיכאל בכרך כאב"ד, ואחריו מונה לתפקיד הזה תלמידו של הנודע ביהודה רבי אלעזר פלקלש בעל 'תשובה מאהבה'. רבי מיכאל בכרך היה נכדו של הגאון רבי יאיר חיים בכרך, בעל ה'חוות יאיר', הגאון הנודע מוורמייזא וגדול הפוסקים בדורו, שחי במאה הי"ז למניינם. אמנם את תורת רבי מיכאל איש אינו מכיר, וכמעט שלא נשאר שריד ממנה, רק כמה תשובות ממנו ואליו בשו"ת 'נודע ביהודה' מהדורה תניינא. בתחילת ספר הצ"ח למסכת ביצה מופיע קטע מתורתו, ועל כך כותב בנו של הנודע ביהודה לאחר מות אביו: 'היות וידוע אני כמה היו חביבים דבריו של הגאון רבי מיכאל בכרך על אבא זצ"ל, לכן מדפיס אני דברים אלו בראש הספר'. מספר מכתבים שלו מופיעים בספר 'תשובה מאהבה', וישמו מתנוסס לתפארה בהסכמות לספרים רבים, עם עוד מחכמי פראג - רבי יעקב גינזבורג ורבי שמואל לנדא ועוד.

כיום ב'מכון ירושלים', במסגרת 'מפעל חכמי אשכנז', תופסת משפחת בכרך את המקום המרכזי. כיצד הגיעו כתבי היד שלהם למכון? נתחיל ב'מקור חיים': לפני אחת עשרה שנה, בימי קיץ תשל"ב, נכנסתי כהרגלי באותם הימים לאחת מהחנויות במאה שערים. בעל החנות, ר' מנחם שיינברגר ז"ל, נכדו של רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל, היה יהודי זקן, שישב על שרפרף נמוך, ומסביבו ערימות של ספרים ישנים, בלואים וקרועים. למרות האבק והלכלוך ניתן היה לפגוש בחנות את כל חובבי הספר. לשאלתי 'האם יש משהו', הושיט את ידו לאחורי השרפרף, הוציא חבילה עטופה בנייר ובניילון, ואמר: 'יש פה דברים טובים, קניתי את זה אתמול בשלוש מאות לירות, בארבע מאות לירות אתה יכול לקבל את זה'. שאלתי 'מה מכילה החבילה', ושוב ענה: 'דברים טובים'. הוצאתי נייר אחד וראיתי חתימה של רבי יצחק לומברוזו. לא ידעתי האם מדובר ברב לומברוזו הידוע, אבל חשבתי שאם כל הניירות מלאים רק בחתימות מסוג זה - ההשקעה כדאית.

בביתי פתחתי את החבילה, ומצאתי בה בין השאר ארבעים דפים שהכותרת עליהם: 'מקור חיים, פירוש על שו"ע או"ח'. הבנתי מיד שזהו חלק קטן מחיבור גדול, שלא ידעתי עדיין מיהו ומהו. לאחר עיון ולימוד מעמיקים במשך הלילה נתגלה לי שאלה דפים בכתב ידו של ה'חוות יאיר'. הוא מזכיר את זקנו המהר"ל מפראג, ומדובר על חלק מפירושו הנודע 'מקור חיים' על שו"ע או"ח. בהקדמה לספרו 'חוות יאיר' הוא כותב: 'עלה בלבבי להדפיס... ספרי הגדול והוא ספרי מקור חיים שחיברתי בעז"ה על חלק שו"ע של אורח חיים... אך הסכמתי אז להדפיס ספר שו"ת מאבותי גאוני ארץ [חו"ט השני]... לכן נתאחר עוד ספרי מקור חיים הנ"ל מצאת מכח אל הפועל. ביני וביני יצאו לאור תורה ספרי שני המאורות הגדולים חברי על חלק או"ח, שהם מגיני ארץ מאוד נעלה [המגן אברהם והט"ז], ומצאתי בהם רובא דמינכר ממה שיגעתי, אף כי בקצת מהם לא נחה דעתי בדבריהם כי לא ישרו בעיני, והשגתי עליהם'... ובסי' ט של ספר 'חוות יאיר' הוא כותב 'לדעתי גם שניהם בעל מגן דוד [ט"ז] ובעל מגן אברהם לא עשו מהדורי בתרא, ולכך לשונם מגומגם מאוד, גם טעו ולא חשו לקמחייהו בכמה מקומות בדברים קלים, כבודם במקומם מונח, וכתבתי

עליהם כמה קונטרסים'... בספרו 'חוות יאיר' הוא הדפיס שבע עשרה הסכמות שקיבל על הספר 'מקור חיים', מהשל"ה הקדוש, בעל עבודת הגרשוני, ר' דוד אופנהיים ושאר גדולי דורו. אך לאחר מכן חלה רבי חיים יאיר ולא הספיק להוציא את מחשבתו הטובה לפועל, והספר 'מקור חיים' לא נדפס מעולם.

למחרת פגשתי את הרב עובדיה יוסף שליט"א בכניסה ל'היכל שלמה'. רצתי לעברו, ואמרתי לו בהתרגשות, 'מגיע לנו מזל טוב, מצאנו את המקור חיים!' מיד הוא אמר: 'לבעל החוות יאיר? וכשעניתי בחיוב הוא הוסיף שכבר הקדימני בזה רב גאון מפייטסבורג שבארה"ב, הרב זאב וולף לייטר, שבספרו 'ציון לנפש חיה' סימן קח הוא כותב 'בא לידי כתב יד קודשו של בעל חוות יאיר ספר מקור חיים על או"ח'. כתבתי מיד מכתב בהול לאותו גאון ישיש. היהודי הזה חי תשעים ואחת שנה, אך נפטר יומיים לפני הגעת המכתב. כתבתי לשארו הגאון רבי משה לייטר בברוקלין, וביקשתי שיעשה חסד עם כלל ישראל באיתור חיבור מונומנטאלי זה. בתשובתו כתב: 'שארי נפטר ולקח עמו את כל סודותיו אלי קבר, אבל זאת אני מיעץ לך - בביתו לא נמצאים כתבי יד, אבל הוא היה מסתובב בספריות ומעיין בכתבי היד שברשותן, ובוודאי באחת מהן נמצא כתב יד זה'. פנינו למספר ספריות בארה"ב, ולאחר כמה חודשים קבלנו מספריית סמינר שכטר שבניו יורק מכתב המודיע שכתב היד נמצא אצלם, אך חסרים בו הרבה דפים. חלק מהדפים החסרים הגיע לחנות ההיא במאה שערים.

השנה (תשמ"ב) יצא לאור ע"י 'מכון ירושלים' החלק הראשון של ספר מקור חיים, ובעתיד הקרוב יראה אור החלק השני*. זכינו בסייעתא דשמיא לשמונה כרכים בכתב ידו של החוות יאיר, ומקווים אנו להגיע לעוד כתבי יד, כי בבית המדרש בווינה נמצאה רשימה ובה נאמר כי כתב שבעים ושנים חיבורים. מגלגלים זכות ע"י זכאי, ועל ידי חיבוריו נמצאים בידינו גם כתבים מאביו ר' חיים, ומזקנו בעל 'חוט השני'. ומכאן נגיע לספרנו 'ערוגת הבושם'. יהודי שהגיע מרומניה לפני כשבע שנים הביא איתו חמישה כרכים של כתב יד ובו פירוש על שו"ע אבן העזר. כתב היד הסתובב בין סוחרי הספרים בירושלים, כאשר איש אינו יודע דבר על מהותו. באחד הימים מצלצל אלי פלוני ואומר שכתב היד נכתב על ידי אדם שהיה חי בפראג, כי בתוך הספר כותב המחבר על הנודע ביהודה 'אב"ד עירנו שליט"א' ומזכיר לא פעם את בית הדין, לכן סביר להניח שהיה דיין בבית הדין בפראג. מיד השבתי שאם מדובר ברבי חיים בכרך הריני קונה את כתב היד בכל מחיר. ואכן כתב היד הגיע לידי, והתגלה שמדובר בבנו רבי מיכאל בכרך, והוא ספר 'ערוגת הבושם'.

זהו בעצם סיפורו של עם ישראל ותורתו לאחר הגלויות הרבות שעבר. גם בבית שלזינגר ברח' רמב"ן בירושלים נמצאו כתבי יד, ובהן השלמות לספר 'בית מאיר' ועוד. כתבי יד נמצאים בחנויות, מטבחים ומחסנים, ומחובתנו לאתרם ולהוציאם לאור לתועלת לומדי התורה.

* החלק השני יצא לאור בשנת תשמ"ד.

מפליא לומר שעל הקמת המכון בשעלבים שוחחתי כבר עם ר' שלמה אומן הי"ד בעצמו. את שלמה הכרתי מעט - אך די טוב. באחת השבתות לאחר גמר התפילה ב'שערי חסד', חודשים ספורים לפני שנהרג, שוחחנו בדרכינו הביתה. תמיד התפעלתי מידענותו ומההיקף שלו, שהרי כל דבר עניין אותו. שלמה אהב ספרים ללא גבול, ואהב לספר על תגליותיו בנידון זה. הוא סיפר שדרך אגב בעיון באחד מספרי 'מכון ירושלים' הוא הגיע לספר חידושי רבי דוד עראמה על הרמב"ם. שלמה הוסיף שהספר נפלא, וחבל שאיננו ידוע מספיק, ונראה לו שישנם קווים משותפים בינו לבין ספר 'עקידת יצחק' לרבי יצחק עראמה, שלפי חשבונו הוא היה קרוב משפחתו. שלמה הוסיף, שאחד הדברים הנפלאים ב'מכון ירושלים' הוא ש'אתם עוסקים בתחיית המתים, אתם מגלים ספרים שהלכו לאיבוד, תקופות שאינן, ואנשים שאינם, ועל ידי עיסוקיכם בכתבים אלו אתם הופכים אותם לקיימים ומרכזיים. רק חבל שהמלאכה כל כך איטית...' הסברתי לו את הקושי בהוצאת ספר, וכמה עמל ויגיעה צריך להשקיע עד שספר רואה אור. שלמה השיב שהוא קרוב לשתי ישיבות, ישיבת שעלבים שבה למד חמש שנים וישיבת מיר שבה הוא לומד עתה, והוא חושב שאפשר לשלב קבוצות של אברכים משתי הישיבות לעבודת היצירה, כך שהעבודה תיגמר ביתר מהירות...

היום מדליקים אנו נר תמיד לזכרך, שלמה. הקרובים אליך ביותר מצאו שנה תמיד זה הוא לרוחך. אנו מתפללים ומבקשים שכשם שבחייך הקצרים עלי אדמות הפחת תמיד רוח־חיים בכל הסובבים אותך, וסחפת אותם איתך בנועם ובכישרון לגדולות - כך ישרו רוחך וזכרך כח, עוצמה ואורה, ולהבת נר התמיד תלך ותגדל, תלך ותאיר, ומנר תמיד זה יגיעו נטפי הנוחם לכל המתאבלים עליך. תהי נשמתך צרורה בצרור החיים.

גיליון 'המעין' מוקדש לעילוי נשמת אבינו וסבינו היקר

מר בנימין חיים בן שמחה סמואל ז"ל

איש מעשה ישר־דרך ובעל אמונה תמימה

כ' אדר תרפ"ב - ד' אדר תשע"ה

תנצב"ה